

Joan Miralles i Monserrat. Foreword Albert Rossich. *Antologia de textos de les Illes Balears. Volum II. Segles XVII-XVIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. ISBN 84-8415-833-0. 346 pp.

Reviewed by: Brauli Montoya
Universitat d'Alacant

No es pot dir que les Illes Balears no siguin les privilegiades de tot el domini lingüístic català quant a antologies de textos amb interès per a la història de la llengua catalana. A part del volum que comentarem ací, el seu mateix autor n'ha publicat tres més dins la mateixa col·lecció, que s'ocupen dels segles XIII-XVI (2006) el primer, i del segle XIX (2008) els dos darrers. I com que aquests quatre volums de Joan Miralles inclouen només textos de l'illa major (Mallorca), les altres dues illes que la segueixen, Eivissa i menorca, s'han vist beneficiades, també recentment, amb altres dos reculls de textos, els de J. Veny i À. Massip: *Scripta eivissenca* (2009) i *Scripta menorquina* (2011), editats ambdós per l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona). Ben cert que l'objectiu d'aquests dos darrers volums és més aviat dialectal, però, això sí, a través de la diacronia del català (des del segle XIV per als documents eivissencs i des del XV, per als menorquins).

I quins són els objectius de l'antologia de Miralles? Ens contesta ell mateix a través de la introducció, continguda al volum I (Miralles 2006: 9):

Una antologia de textos que d'una banda mostràs i demostràs la unitat de la llengua catalana i, alhora, fes veure la pluralitat de formes textuals utilitzades des del segle XIII fins avui. [...] textos estrictament literaris [...] textos administratius [...] [i] textos literaris [...] que tal volta tenen poc xorrèstic literari [...] [però] palesen de manera emblemàtica la fesomia de l'obra d'un autor o d'una època.

Aquest tercer tipus textual anava molt probablement adreçat a la mena de textos literaris (de "poc *xorrèstic*": 'poca substància') que trobem al volum que serà objecte de la nostra ressenya, el II, que comprèn els segles XVII i XVIII. No debades es tracta de

l'època inclosa dins la cada volta més criticada etiqueta de *Decadència*, que el prologuista Albert Rossich s'ocupa de valorar com cal (p. 7):

En contra de la visió condicionada i parcial amb què s'ha valorat fins avui el paper de la llengua catalana a l'edat moderna, la realitat és que el català d'aquesta època és una llengua perfectament apta per a l'ús culte, amb una envejable tradició literària i amb presència de tots els sectors socials i culturals.

Pel que fa als altres tipus de textos que s'inclouen al volum que ressenyem, hem de tornar al primer tom per a llegir la classificació –i explicació completa– de tota la tipologia, que comprèn els següents trenta-tres tipus textuals: religiosos, filosòfics, assagístics, científicodidàctics, etnogràfics, historiogràfics, biogràfics, lexicogràfics, metalingüístics, paremiològics, enigmístics, periodístics, crítics, polítics, polemístics, publicitaris, narratius, poètics, de literatura popular, teatrals, administratius, capitulars, contractuals, cerimonials, epistolars, dietarístics, testamentaris, judicials, parlamentaris, edictals, homilètics, d'inventaris i onomàstics. És clar que aquesta varietat no és dona a totes les èpoques ni era tan gran en èpoques passades. En els dos segles que engloben el volum II (XVII i XVIII) falten els tipus filosòfics, assagístics, historiogràfics, biogràfics, lexicogràfics, metalingüístics, enigmístics, periodístics, crítics, polítics i publicitaris. I en el XVII manquen, a més, els paremiològics i els polemístics. Ara bé, com que dos tipus de textos del XVIII, els biogràfics i els paremiològics, pertanyen també al tipus narratiu, han estat inclosos en aquest darrer apartat. Tot plegat, tenim vint tipus de textos en cadascun d'aquests dos segles, amb la sola diferència que on hi ha els biogràfics del segle XVII, hi ha els polemístics del XVIII. Malgrat tot, continua sent una tipologia excessivament variada, en què alguns tipus, massa específics i, a voltes, molt pareguts a altres, s'haurien pogut organitzar en agrupacions majors.

De fet hi ha molts tipus amb un sol text i només un tipus en conté sis: l'apartat religiós del segle XVII. Aquest excessiu repartiment provoca que els temes es mesclen sovint i siga difícil mantenir separada la tipologia, especialment pel que fa a la temàtica religiosa, la més present arreu. Així ocorre amb els textos classificats com a “homilètics”: sobre la multiplicació dels pans i dels peixos (138-139), sobre la luxúria (307-309) o sobre el pecat del ball (310-311); o també succeeix amb els “cerimonials”: un manual de sacraments (112-114) i un jurament per als aspirants a una capellania (288), que podrien incloure's perfectament dins els religiosos. Igualment es podria haver fet amb els textos “d'inventaris”, que són realment “administratius”: tant la relació de béns que es fa d'una possessió d'Andratx (140-143) com la de les joies i pedres precioses que posseeix la senyora Jerònima Perelló (312-314); realment, entre els textos classificats com a “administratius”, la majoria són inventaris: un de preus de peces de roba (102-104), un d'aliments que es donen a l'armada anglesa (275-278) i un altre dels preus del bestiar (279-280).

És clar que no és tan important la distribució amb què es presenten els textos com la tria que se n'ha fet. En aquest sentit cal felicitar l'autor del recull perquè ha reeixit a exhibir un autèntic repertori dels usos escrits del català en dues centúries tan problemàtiques com han estat les del Sis-cents i el Set-cents. És a dir, el català no va deixar mai d'escriure's ni de mantenir una varietat de registres, ni els pitjors moments del segle de les prohibicions, el XVIII. En paraules del prologuista del llibre (Albert Rossich, 11),

la continuïtat de l'ús escrit del català ha estat una regla i no l'excepció. [...] en la pervivència passada de la llengua hi havia la llavor de la seva recuperació a l'època contemporània.

I per tal de fer-nos arribar aquesta continuïtat textual en condicions, Joan Miralles s'ha esforçat a transcriure els documents amb una cura exquisida. Ho ha fet, primer,

consultant els originals i, després, i com és tradicional en filologia catalana, de la mà dels criteris d'edició de la col·lecció "Els Nostres Clàssics". Només hi ha hagut dues excepcions: ha desenvolupat les lletres abreujades mitjançant cursiva i ha transcrit els fragments en llatí amb lletra negreta. Això darrer fa que el llatí "impacte" excessivament a la vista del lector i li cause l'efecte enganyós que el transcriptor vol destacar-hi la presència d'aquesta llengua. Creiem que amb la cursiva el llatí hauria passat més desapercebut i, amb la situació entre claudàtors i en redona, haurien quedat clars els referents de les lletres abreujades. Això, però, són detalls que no enterboleixen en absolut la fidelitat de les transcripcions realitzades.

Precisament, aquesta fidelitat és la que ens dona garantia d'un aprofitament ulterior d'aquesta antologia per a estudis filològics. En les línies que segueixen ens proposem de demostrar-ho. Ho farem per mitjà dels trets morfològics i lèxics que s'hi poden rastrejar. Ja és menor l'aprofitament que en podem fer per a resseguir l'evolució sociolingüística de la llengua però també en podrem veure algun detall.

Les grans diferències dialectals al si del català actual són morfològiques, i, especialment, hi destaquen les pertanyents a la morfologia verbal. Segons sembla, és en els segles XVII i XVIII quan es creen o s'afermen aquestes distincions. Ho deduïm a partir de la lletra impresa d'aquesta etapa, que ens permet assistir a Catalunya i al nord del País Valencià al sorgiment del morfema *-o* per a les primeres persones del present d'indicatiu, i en català central, al naixement dels subjuntius en *-i*; ja a tot el territori lingüístic veiem escampar-se el perfet perifràstic en detriment del simple, i al País Valencià i sud de Catalunya s'estableix el sistema ternari de demostratius simples, en tant que el sistema binari (amb els demostratius reforçats) ho fa a la resta de la llengua. Mentrestant, a Mallorca, segons sembla pels paràgrafs que veurem tot seguit, es mantenen en ús tots els trets que donaven sentit a un model de llengua unitària (recordem el primer objectiu de Miralles: "una antologia de textos que [...] mostràs i demostràs la unitat de la llengua catalana"). Vegem-ho:

a) La primera persona dels verbs presenta totes les terminacions possibles i, a més, barrejades en uns mateixos textos: la valenciana i clàssica *-e* (a voltes grafiada amb *-a* a causa de la pronúncia neutra), l'actual balear *-Ø*, i la *-o* de Catalunya:

- *ame, ocup, encant* (1639, text religiós, 23-25)
- (*Yo am*) (1677, text científicodidàctic, 49)
- *pose, pregue, dexa* [5 voltes], *dexe, lexa, mane, encoman, perdon, man* (1686, testament, 120-121)
- (*jo denuncia*) (1664, procés judicial, 123)
- *admir* [2 voltes] (1680-85, homilia, 138-139)
- *continue* [3 voltes] (1685, inventari, 140)
- *suplich* (1705, text parlamentari, 303)
- *protesto, ordén, suplich, elegesch, man, leix, instituesch, lloha*, "aprovo, ratifich y confirmo", *penet, ottorgo, firm* (1782, testament, 295-297)

És difícil de creure que les tres formes foren corrents en l'ús oral col·loquial dels mallorquins de l'edat moderna. Potser les formes que no trobem hui en la parla quotidiana (*-e* i *-o*) responien a tradicions textuais provinents del català culte continental que no han acabat mai arrelant en l'oralitat dels mallorquins.

b) Només hi apareixen els subjuntius clàssics: "y veje si troberà qui nos *dex* diners (...) y per ço se ly *done* ple poder" (1705, text parlamentari, 304). Actualment, les formes en *-i* són absolutament predominants en mallorquí. Una recerca textual més acurada, i ja de ple en el segle XIX, ens podria ajudar a datar l'expansió de les formes més modernes.

c) El perfet simple és la forma més normal que hi trobem:

- *partí, digué* [2 voltes]/*diguí, caygué, viu, comensí, coneguí, adoní*, (1664, declaració d'un testimoni en un procés judicial, 123-124). Tot són primeres persones ('jo') però presenten alternança entre les formes amb -í i les formes amb -é, cosa que denota que devia ser un ús vacil·lant i cada volta més afeblit davant l'empenta que mostrava el perifràstic.
- *acertí, doní, preguntí, acudí, prenguí, aní, cansí, torní, tractí*, etc (principis del XVIII, text polemístic, 173-174). En aquest cas, encara que aquests casos són d'un moment posterior, no hi ha vacil·lació i tots els passats són amb -i. Potser el nivell més culte d'aquest text ha influït en el manteniment del morfema clàssic.

Però també hi trobem el passat perifràstic, a voltes en convivència amb el simple:

- *va veura* (1684, text religiós, 33), *vatg hoyir* (1682-92, dietari, 117), *vaix dir, vaix-me determinar* (1738, text narratiu, p. 176), *va vèurer / digué* (circa 1755, text homilètic, 310-311).

d) Els demostratius que hi dominen clarament són els simples, ben sorprenentment perquè avui són absolutament inusitats en la parla col·loquial mallorquina, que ha optat pels reforçats (dels quals en l'exemplari que segueix només n'hi ha un):

- *exa* (1684, text religiós, 33) *este, aquexes, est* (1682-92, dietari, 117-118), *est* (1658, edicte, 131), *esta* (principis s. XVIII, text polemístic, 173), *hestes* (1745?, text narratiu, 179), *esta* (s. XVIII, text poètic, 186), *este* (s. XVIII, dietari, 293), *esta* (1705, text parlamentari, 303), *est* (1707, edicte, 305), *este* (1766, text homilètic, 307). Però sobta més que la forma de proximitat en masculí, presente tres formes de *este* i tan sols dues de *est*, atès que aquesta forma és la més antiga en català i l'altra és només pròpia del valencià i tortosí, els dialectes més allunyats del mallorquí.

Encara dins el component morfològic, ens apareixen trets que també són avui característicament valencians (i algun, també eivissenc), com ara

- els plurals en -ns: *hòmens* (1682-92, dietari, 118);
- el possessiu àton amb el mot *casa*: “*sa casa*” (1631, text parlamentari, 128), registrat també per la mateixa època en un procés a Fornalutx, de 1666: “*ma casa*” (Montoya 1989, 83),
- o la conjugació del verb *llegir* amb formes pures: (ells) *lligen* - (jo) *llig* (1677, text científicodidàctic, 49).

Els trets lèxics que trobem en la recopilació textual de Miralles ens sorprenen igualment perquè n'hi ha bastants que no són considerats mallorquins avui dia. El més cridaner és que el terme usat per a referir-se a la part de la jornada que ve després del migdia siga gairebé sempre *tarde* i, en canvi, dels mots que s'empren en exclusiva actualment, només *horabaixa* hi apareix una volta. Això ocorre tant en el segle XVII:

- “a las 3 de la *tarde*”, “per la *tarde*” “*orabaxa* de tot” (1682-92, dietari, 117, 118)
- “*circa* las 12 oras de la *tarde*” (1686, testament, 122)
- “a las dos de la *tarde*” (1644, text homilètic, 136),

com en el XVIII:

- “a la *tarde*” (principis s. XVIII, text polemístic, 169)
- “ha plogut tota la *tarde* y part del matí”, “a las tres de la *tarde*”, “a las 4 de la *tarde*”, “a la *tarde*” [3 voltes] (1782, dietari, 291-294)
- “*tardes* de los dias de festa” (s. XVIII, text homilètic, 310).

Per les referències horàries d'alguns fragments no hi ha dubte a quina part del dia es refereix. La pregunta que ens sobrevé és: era una forma exclusivament escrita? O era

viva en la parla quotidiana i desapareix després del segle XVIII? I per una altra banda: era una interferència del castellà? (Una hipotètica pronúncia amb [-e] ens ajudaria a esbrinar-ho però això no ens ho indiquen els textos). O bé tenia el mateix origen que a Catalunya, a partir de “hora *tarda*”?

Altres paraules que han desaparegut de Mallorca actualment són el verb *eixir* i l’adverbi de lloc *ací*, pròpies de tot el català antic i valencianes actuals:

- *hix, isca, ixirà* (1640, text científicodidàctic, 43-44), *axir* [‘eixir, sortir’] (1766, text homilètic, 308)
- *assí* [‘ací, aquí’] (1738, text narratiu, 176)

En altres casos no sabem si han desaparegut o no han arribat a existir mai mots, propis avui de Catalunya, com *tocino*: “lo corral dels *tosinos*” (1705, text judicial, 299) o *llombrígol*: “una ferida en el ventre, entre lo *llumbriguol*...” (1712, text judicial, 301), que a Mallorca han estat sempre, respectivament, *porc* i *melic*. Així mateix són pròpies de la resta del català però poden sonar a castellanisme en el mallorquí actual paraules com *preguntar* i, sobretot, *buscar*, en comptes, respectivament, de *demanar* o *cercar*:

- “*Preguntí* a diferents personas quina llengua era la del llibre”, “tractí de *buscar* a costas de altri un homo qui entengués la llengua castellana” (principis del s. XVIII, text polemic, 173-174).

Però els lexemes que més criden l’atenció en aquesta època són els castellanismes, que no sols s’estenen a Mallorca, atès que durant aquests segles hi ha una autèntica allau del lèxic d’origen castellà, fruit de l’enlluernament amb què es contemplava la literatura d’aquesta procedència. En paraules de Corbera (1995, 54),

el procés comença a la primeria del segle XVI (...), fins a ser ja excessiu durant el Barroc, en què els autors, en un intent d’imitar els seus coetanis castellans, incorporen desmesuradament tota casta de castellanismes lèxics, pràcticament tots absurds i innecessaris per a l’expressió.

Alguns van passar a la parla oral però d’altres han quedat com a recials literàries de l’època sense més transcendència, com la majoria que fem constar (sense més indicació que la pàgina del volum on apareixen): *momento* (24); *perros* (28); *adxaques* [< ‘achaques’] (31); *undia* [< ‘hundía’], *acercà’s* [< ‘acercóse’] (32); *sale* [‘surt’] (84); *risado* [‘rull’] (103); *garganta* (113); *llanto* (117); *esto* (118, 161, 297); *hembras* (139); *mesa* (166); *golpe* (186, 307); *añadint* (279); *limpiesa* (305); *judio, tragar* (307).

Estretament lligats amb aquesta darrera característica, hi ha els fenòmens sociolingüístics que deriven del coneixement parcial del castellà que hom intenta escriure. Concretament, hi trobem *préstecs momentanis* i *canvis de codi* (Montoya 2003, 96); els primers són aquelles formes procedents del castellà o del català que s’adopten puntualment per a un text en principi pensat en l’altra llengua; quant als *canvis de codi*, són el pas insensible –o inconscient– d’una llengua a una altra sense que se n’adone la persona que escriu. Tots els exemples que aportem provenen d’un text administratiu, la “Relació de mariners inscrits i no embarcats” (1630, 95-98). De *préstecs momentanis* tindríem:

- “*hornero*” [< ‘forner’] (97)
- “*menos del ojo izquierdo*” (97),
- “con sus mostachos *rossos*” [< ‘rubios’] (97)
- “con un vasío *a* [< ‘en’] la maxilla” (98).

I de *canvis de codi*:

- “de dita vila, de edat de 20 anys, *barba poniente de estatura grande, con un lunar en la cara a la part drecha*” (95)
- “fill de Guillem de Menorca, de edad de 19 anys, *de mediana estatura, con un golpito en la carta*. Té rebut: 6 reals” (96)

Una cosa diferent és quan les dues llengües s'integren successivament en un text (sense barreges), com en els "Capítols sobre gales i vestuari de la confraria de Sant Jordi" (105-108): la introducció justificativa és en castellà, la part central (on es donen les ordres concretes sobre el vestuari que cal usar i que els receptors del document han d'entendre) és en català, i la cloenda que certifica la validesa del text torna a ser en castellà. Fora d'alguna ultracorrecció que delata el sesseig dels mallorquins en expressar-se en castellà ("Apruévasse [...] *entendiéndoce* sólo con los cofrades", 108), no trobem cap dels fenòmens anteriors, que denotaven una baixa consciència –o coneixement– sobre els límits entre el català i el castellà. Ara es tracta d'un canvi de llengua ben premeditat en funció dels destinataris.

Finalment, l'antologia de Miralles ens aporta algunes referències indirectes a la situació de la llengua catalana i a la consciència que tenien els parlants mallorquins del territori lingüístic que compartien. Com sabem, amb la promulgació del *Real Decreto de Nueva Planta de la Audiencia de Mallorca* (28 de novembre de 1715) i una resolució posterior (11 de setembre de 1717) el català comença a fer-se fonedís dels usos institucionals a l'illa major de les Balears, on el castellà s'imposa sobretot en l'àmbit judicial. Aquesta minva progressiva s'intensifica a partir de la *Real Cédula de Aranjuez* (23 de juny de 1768), que afig a les prohibicions vigents la de l'ús escolar i, per últim, assistim a diverses interdiccions eclesiàstiques de l'ús escrit (Miralles 1989, 131-134). Això significa que els textos que aporta l'antologia del segle XVIII reflectiran aquest bandejament del català. Efectivament, els textos judicials, parlamentaris i edictals que aporta l'antologia estan datats entre 1705 i 1712, i dels administratius, n'hi ha un de 1706 (dins del període d'oficialitat del català) i un altre de 1788 ("Arancel dels preus a què se han de vendre las tornas de moltons, crestats, ovellas, cabras, bous y vacas al tenor de lo manat per el *Real Acuerdo*", 279), que seria una excepció en època tan tardana segurament perquè els destinataris no l'hagueren entès en castellà. Els textos religiosos que estan en català després de 1715 ja són més nombrosos perquè l'església tarda més a prohibir el català: n'hi ha de 1744 (un catecisme, 149), de 1755 (un text cerimonial, 288, i un sermó sobre els balls, 310), de 1766 (un sermó sobre la luxúria, 307) i un de 1767 (el rosari, 154). No ens ha de sobtar que en aquest procés d'imposició del castellà en substitució del català, i fins i tot ja abans, quan la introducció del castellà és més sibil·lina, els mallorquins vagen perdent la memòria col·lectiva de quina és la seua comunitat lingüística. Ens ho demostren dos textos que contenen topònims majors de sengles ciutats importants del Regne de València que són transcrits en castellà ("del castell de *Origüela*"; 1696, 99) o arriben mig contaminats pel castellà ("quan el duch d'Anjou cobrà *Alicant*"; 1741, 169).

Així doncs, considerem altament recomanable la lectura d'aquesta antologia, que ens aportarà una visió de conjunt de la situació de la llengua catalana durant els segles XVII i XVIII, contextualitzada a Mallorca però útil per a comprendre aquest període en tot el domini lingüístic.

Obres citades

- Corbera, Jaume. “La interferència lèxica castellana dins el català literari a Mallorca els segles XVI i XVII”. *Randa* 37 (1995): 53-119.
- Miralles, Joan. “La llengua catalana a Mallorca (1229-1986)”. *Segon congrés internacional de la llengua catalana. Volum VIII*. València: Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. 111-156.
- . *Antologia de textos de les Illes Balears. Volum I. Segles XIII-XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Montoya, Brauli. “Un repte per a la lingüística històrica: copsar la llengua parlada del passat”. *Caplletra* 6 (1989):71-88.
- . “La atrofia en las lenguas inmigradas. El caso del catalán de los mallorquines en la Argentina”. *Estudios catalanes* 1 (2003): 95-107.